

Marina Dawidowa

Wołgogradzki Uniwersytet Państwowy

Filozofia prawa we współczesnej Rosji¹

1. Wprowadzenie (ustalenia pojęciowe)

Współczesna rosyjska filozofia prawa znajduje się pod przemożnym wpływem dawnej radzieckiej teorii państwa i prawa. Z tego powodu niezbędne jest, tytułem wstępu, szkicowe omówienie dorobku tej ostatniej oraz etapów rozwoju myśli filozoficznoprawnej w Rosji. W tym zakresie pierwsza kwestia terminologiczna dotyczy pytania: filozofia czy teoria prawa?

W XIX wieku filozofia prawa była wykładana na wszystkich rosyjskich wydziałach prawa, obejmując głównie teorię prawa naturalnego. Od lat 30. XIX w. program nauczania na większości uniwersytetów obejmował *Encyklopedię prawa*, tj. zwięzłe wprowadzenie do wszystkich gałęzi prawa. Teoria prawa zastąpiła ten przedmiot w latach 70., kiedy to większość nauczycieli akademickich dostrzegła, że prawoznawstwo potrzebuje pewnej ogólnej koncepcji, jako podstawy praktyki prawniczej.

W Związku Radzieckim miejsce teorii prawa zajęła teoria państwa i prawa, jako że według oficjalnej doktryny prawo stanowiło pochodną państwa i bez niego nie mogło istnieć. W rezultacie w okresie radzieckim nie prowadzono badań naukowych w zakresie filozofii prawa ani nie wykładano tego przedmiotu. Niemniej jednak, problemy filozoficzne dotyczące takich kwestii, jak np. natura prawa czy metodologia nauk prawnych były nadal obecne w dyskursie naukowym. Radziecka teoria państwa i prawa mierzyła się tym samym z problematyką przynależną tradycyjnie myśli filozoficznoprawnej. Termin „filozofia prawa” był jednak używany bardzo rzadko. W niektórych książkach wydanych w latach 80. XX w. można odnaleźć wzmianki o tym, że na teorię prawa składają się trzy działy ogólnej refleksji nad prawem: filozofia prawa, teoria prawa pozytywnego oraz socjologia prawa. Oczywiście obecnie nikt w Rosji nie postrzega już filozofii prawa jako części myśli teoretycznoprawnej.

Aktualnie termin „filozofia prawa” jest używany powszechnie, jednakże chcący bronić rozprawę doktorską dotyczącą wybranego problemu filozoficznoprawnego nie znajdą ww. dziedziny w oficjalnej nomenklaturze określającej przedmioty badań naukowych (wykazie specjalności naukowych ustanowionej przez Ministra Nauki

¹ Od tłumacza: niniejszy tekst ukazał się już w języku angielskim (M. Davydova, *The philosophy of law in modern Russia*, „Ordines” 2017/1, s. 259–275) i jest dostępny pod adresem: <http://www.ordines.it/wp-content/uploads/2017/08/Davydova-1-1.pdf>, dostęp: 1.06.2018 r. W przypisach wymieniono najważniejsze dzieła poszczególnych przedstawicieli rosyjskiej filozofii i teorii prawa według wyboru przygotowanego we współpracy z autorką.

i Edukacji). Zgodnie z tą nomenklaturą tego typu teza badawcza przynależć będzie do teorii i historii prawa i państwa (aktualnie „prawo” znajduje się na pierwszym miejscu w nazwie tej dziedziny). Przy okazji warto wspomnieć, że niektóre państwa postkomunistyczne (jak np. Ukraina) uwzględniły filozofię prawa jako specjalizację naukową w swojej nomenklaturze.

I jeszcze jedna uwaga wprowadzająca. Przydawki „rosyjski” nie używam w znaczeniu „przynależny do Federacji Rosyjskiej jako państwa”, lecz jako „należący do istotnej części naukowej przestrzeni postradzieckiej złączonej przez wspólnotę językową”. Tylko w ubiegłym roku spotkałam podczas konferencji naukowych w Rosji uczestników z Litwy, Mołdawii, Kazachstanu czy Tadżykistanu, jakkolwiek najsilniejsze relacje naukowe w obszarze filozofii prawa łączą Rosję, Ukrainę oraz Białoruś. Przykładowo, Wadim Pawłow z Mińska (Białoruś) czy Siergiej Maksimow² i Aleksiej Stowba z Kijowa (Ukraina) to znaczący uczestnicy dyskursu teoretycznoprawnego. Czytujemy się wzajemnie i publikujemy swoje prace, a także organizujemy wspólne przedsięwzięcia. Dysputa naukowa nie traci na impecie nawet pomimo trudności związanych z bieżącą sytuacją polityczną.

Rosyjskojęzyczna filozofia prawa istnieje z wielu powodów. Jednym z nich jest wspólna historia, którą można podzielić na kilka etapów.

2. XX wiek i filozofia prawa w Rosji: główne etapy

2.1. Pierwszy etap rozwoju rosyjskiej myśli filozoficznoprawnej obejmuje początki XX wieku. Przed rewolucją socjalistyczną z 1917 r. wszystkie ówczesne koncepcje filozoficznoprawne miały swoich przedstawicieli w Rosji:

- 1) koncepcja prawa naturalnego była rozwijana przez Bogdana Kistjakowskiego³, Judżina Trubieckoj⁴ oraz Pawła Nowogrodcewa⁵ (który notabene jest uważany za jednego z autorów teorii prawa naturalnego zmiennej treści, niejako równoległe z Rudolfem Stammlerem);
- 2) pozytywizm prawniczy był bardzo popularny w owym czasie i silnie związany ze stanowiskiem etatystycznym (jako że prawo w Rosji uchodzi najczęściej za przejaw omnipotencji państwa); nurt ten reprezentowali Jewgienij Waskowski⁶, David Grimm⁷ oraz Gabriel Szerszeniewicz⁸ (główny orędownik pozytywizmu);
- 3) perspektywa socjologiczna była obecna w pracach Siergieja Murmocewa⁹, Nikolaja Korkunowa¹⁰ oraz Maksima Kowaliewskiego¹¹ (w niektórych aspektach ich koncepcje wyprzedzały „żyjące prawo” Eugena Ehrlicha);

² С.И. Максимов (S. Maksimow), *Правовая реальность: опыт философского осмысления (Rzeczywistość prawna: perspektywa refleksji filozoficznej)*, Charków 2002.

³ Б.А. Кистяковский (B. Kistjakowski), *Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права (Nauki społeczne i prawo. Szkice z metodologii nauk społecznych i ogólnej teorii prawa)*, Moskwa 1916.

⁴ Е.Н. Трубецкой (J. Trubieckoj), *Лекции по энциклопедии права (Encyklopedia prawa: wykłady)*, Moskwa 1917.

⁵ П.И. Новгородцев (P. Nowogrodcew), *Введение в философию права: Кризис современного правосознания (Wprowadzenie do filozofii prawa: kryzys współczesnego prawoznawstwa)*, Moskwa 1909.

⁶ Е.В. Васильковский (J. Waskowski), *Руководство к толкованию и применению законов: Для начинающих юристов (Wprowadzenie do wykładni i stosowania przepisów prawa dla początkujących prawników)*, Moskwa 1913.

⁷ Д.Д. Гримм (D. Grimm), *Лекции по догме римского права (Wykłady z doktryny prawa rzymskiego)*, Sankt Petersburg 1910.

⁸ Г.Ф. Шершеневич (G. Szerszeniewicz), *Общая теория права (Ogólna teoria prawa)*, Moskwa 1912.

⁹ С.А. Муромцев (S. Murmocew), *Определение и основное разделение права (Prawo: definicje i główne dziedziny)*, Moskwa 1879.

¹⁰ Н.М. Коркунов (N. Korkunow), *Лекции по общей теории права (Wykłady z ogólnej teorii prawa)*, Sankt Petersburg 1908.

¹¹ М.М. Ковалевский (M. Kowaliewski), *Социология и сравнительная история права (Socjologia i historia porównawcza права)*, Moskwa 1902.

- 4) psychologiczna teoria prawa w Rosji została stworzona przez Leona Petrażyckiego¹².

2.2. Rewolucja październikowa z 1917 r. przebiegała pod hasłami marksizmu. Marksistowska teoria nie zawiera szczegółowej koncepcji pojęciowej prawa, lecz jej treść nawiązuje do socjologicznego ujęcia prawa, jako że prawo stanowi w tej optyce wytwór społeczeństwa klasowego. Esencja prawa i jego rozwój są determinowane przez warunki życia w społeczeństwie, społeczny układ produkcji oraz dominujące formy własności.

Z tych powodów radzieckie definicje prawa opracowane przez Petra Stuszkę¹³ i Judżina Paszukanisa¹⁴ miały charakter socjologiczny. Przykładowo, P. Stuszka określał prawo jako „system relacji społecznych skorelowanych z interesami klasy panującej oraz zabezpieczanych przez jej władztwo”. Inny badacz, Michaił Rejsner¹⁵ usiłował połączyć marksizm i psychologiczną teorię prawa L. Petrażyckiego. Jego zamysłem było wykorzystanie koncepcji rewolucyjnej świadomości prawnej jako źródła prawa, w miejsce faktów prawnych.

Wiele pism z tego okresu nie miało charakteru naukowego, lecz ideologiczny, niektóre z nich wręcz utopijny, jak choćby przykład idei zanikania państwa i prawa po rewolucji. Jednakże debata pomiędzy zwolennikami poszczególnych koncepcji oddawała swego rodzaju naukowy pluralizm tamtych czasów.

2.3. Wszelkie dysputy na temat istoty prawa zostały wstrzymane w 1938 r. podczas *Pierwszej Konferencji Pracowników Naukowych Radzieckiego Państwa i Prawa*. Przewodniczącym konferencji był Andriej Wyszynski¹⁶, radziecki Prokurator Generalny i jeden z czołowych organizatorów stalinowskiego systemu represji. Był również profesorem prawa, rektorem Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego i dyrektorem Instytutu Prawa Radzieckiej Akademii Nauk. Jednym z jego „wielkich” osiągnięć naukowych było domniemanie winy ustanowione w radzieckich przepisach o postępowaniu karnym, które utrzymało się przez wiele lat. W swoim głównym przemówieniu A. Wyszynski przedstawił własną definicję prawa, która stała się jedyną właściwą w ogólnej teorii państwa i prawa nauczanej w Związku Radzieckim. Brzmiała ona następująco: „Prawo to system reguł (norm) ustanowionych przez państwo w celu wyrażenia woli dominującej klasy, opartych na władztwie państwa po to, by chronić, utrzymywać i rozwijać relacje i porządki społeczne, które są aprobowane i korzystne dla klasy panującej”¹⁷.

Definicja ta stanowiła kombinację niektórych elementów teorii marksistowskiej oraz pozytywizmu prawniczego. Z marksizmu zaczerpnięto ideę klasowego charakteru prawa, jednakże według teorii marksistowskiej atrybut klasowości przynależny nie tylko do prawa, lecz również do państwa i innych aspektów funkcjonowania społeczeństwa. Zatem ta własność nie mogła być traktowana jako *differentia specifica*

¹² Zob. np. L. Petrażycki, *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Warszawa 2002.

¹³ П.И. Стучка (P. Stuczka), *Избранные произведения по марксистско-ленинской теории права (Wybrane prace z marksowsko-leninowskiej teorii prawa)*, Ryga 1964.

¹⁴ Е.Б. Пашуканис (J. Paszukanis), *Общая теория права и марксизм (Ogólna teoria prawa i marksizm)*, Moskwa 1924. Przekład na język polski: J. Paszukanis, *Ogólna teoria prawa a marksizm*, Warszawa 1985.

¹⁵ М.А. Рейснер (M. Rejsner), *Проблемы социальной психологии (Problemy psychologii społecznej)*, Moskwa 1925.

¹⁶ А.Я. Вышинский (A. Wyszynski), *Вопросы теории государства и права (Problemy teorii państwa i prawa)*, Moskwa 1949. Zob. też A. Wyshinsky (red.), *The Law of the Soviet State*, Nowy Jork 1948.

¹⁷ А.Я. Вышинский (A. Wyszynski), *Основные задачи науки советского социалистического права (Główne zadania radzieckiej nauki prawa socjalistycznego)*, Moskwa 1938, s. 37, 183.

prawa. Dlatego też można uznać, że marksizm został w tym kontekście przywołany niejako *pro forma*, w sposób ornamentacyjny. Z kolei koncepcja prawa jako systemu norm została przejęta z myśli pozytywistycznej. Zasadnicze znaczenie tej części definicji sprowadzało się do przypisania prawu funkcji legitymizacji działań politycznych i organizacyjnych państwa.

Tradycyjnie powyższy nurt określano w Rosji mianem normatywizmu, który jednak miał niewiele wspólnego z klasyczną myślą normatywistyczną Hansa Kelsena. Był to normatywizm państwowy (etatystyczny pozytywizm), najbardziej korzystny i dogodny z punktu widzenia reżimu totalitarnego, który rządził w państwie radzieckim. Wyraża go słynne twierdzenie Lenina, które można odnaleźć w każdej radzieckiej książce prawniczej: „Prawo jest niczym bez aparatu państwowego zdolnego wymusić przestrzeganie przepisów prawnych”. Pierwszą część tej tezy („prawo jest niczym”) można uznać za dramatyczny slogan tamtego okresu.

Po wspomnianej konferencji wielu jej uczestników zostało straconych. Tak zakończył się okres pluralizmu myśli filozoficzno-prawnej w Rosji, a być może nawet całej rosyjskiej, przedrewolucyjnej filozofii prawa, jako że wszyscy wyżej wymienieni (P. Stuska, J. Paszukanis, M. Rejsner, a nawet A. Wyszynski) ukonstytuowali się jako naukowcy i filozofowie prawa jeszcze przed rewolucją. W wyniku represji nie sposób było nawet prowadzić debaty w dotychczasowej formule. W związku z tym przez wiele lat definicja prawa zaproponowana przez A. Wyszynskiego była jedyną uznawaną w radzieckim prawoznawstwie. Ten brak alternatyw teoretycznoprawnych odbija się pewnym echem nawet we współczesnej rosyjskiej nauce prawa.

2.4. Od połowy lat 50. XX w. można było zaobserwować pierwsze próby zmodyfikowania oficjalnej definicji prawa. Pojawiło się tzw. szerokie rozumienie prawa. Jego rzecznicy (Stiepan Kieczekjan¹⁸, Andriej Piontkowski¹⁹, Lew Jawicz²⁰, Gienadij Malcew²¹ i inni) wykazali, że definicja prawa ograniczająca je do norm nie była wyczerpująca i próbowali ją uzupełnić o zasady prawne, stosunki prawne, uprawnienia itp. Jednakże nie była to nowa koncepcja prawa. Cała dyskusja koncentrowała się wokół szczegółów oficjalnej definicji, bez podejmowania prób zmiany jej istoty. Nikt nie ośmielił się podważyć podstawowej idei, że prawo to system norm, których jedynym źródłem jest państwo.

Przykładowo, można w tym kontekście wskazać, że w radzieckiej nauce prawa funkcjonował nurt socjologicznego pojmowania prawa, którego czołowym reprezentantem był Władimir Kazimirczuk²². Jaka jest jednak różnica między tą formacją myślową a „typową” socjologią prawa? W europejskiej socjologii prawa zasadnicze pytanie dotyczy tego, kto tworzy prawo: państwo czy całe społeczeństwo? W przypadku ujęcia amerykańskiego zaś pytanie to – które organy państwa odpowiadają za prawotwórstwo? – pojawia się zwłaszcza w kontekście relacji legislacji oraz władzy sądowniczej. Tymczasem takie pytania w ogóle nie były brane pod uwagę przez radzieckich „socjologów”. Nikt

¹⁸ С. Ф. Кечекьян (S. Kieczekjan), *Правоотношения в социалистическом обществе (Stosunki prawne w społeczeństwie socjalistycznym)*, Moskwa 1958.

¹⁹ А. А. Пионтковский (A. Piontkowski), *Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория (Hegłowska doktryna państwa i prawa i jego teoria prawa karnego)*, Moskwa 1963.

²⁰ Л. С. Явич (L. Jawicz), *Право развитого социалистического общества: Сущность и принципы (Prawo w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym: istota i zasady)*, Moskwa 1978.

²¹ Г. В. Мальцев (G. Malcew), *Понимание права. Подходы и проблемы (Rozumienie prawa. Perspektywy i problemy)*, Moskwa 1999.

²² В. П. Казимирчук, В. Н. Кудрявцев (W. Kazimirczuk, W. Kurdjawcew), *Современная социология права (Współczesna socjologia prawa)*, Moskwa 1995.

nie mógł podawać w wątpliwość, że jedynym źródłem norm prawnych była państwowa legislatywa. Istotą tych poglądów było przekonanie, że nie wystarczy zgłębiać treści tychże norm wyrażonych w tekście prawnym, lecz konieczna jest obserwacja ich funkcjonowania w obrocie prawnym, tj. analiza nie tylko w statycznym, lecz również w dynamicznym kontekście. Naturalnie nie była to pełnokrwista socjologia prawa, niemniej jednak, perspektywa ta rozszerzała zakres zainteresowań ówczesnej teorii prawa. W rezultacie radziecka teoria państwa i prawa zwróciła się ku szeregowi dalszych zagadnień, takich jak efektywność norm prawnych, skuteczność prawa itp.

W przestrzeni naukowej krążyły różne koncepcje, lecz część z nich nigdy nie mogła zostać opublikowana w Związku Radzieckim, zaś publikacja innych wiązała się z ogromnym ryzykiem dla autorów, którzy imali się rozmaitych „trików”, by zaprezentować swoje idee naukowe. Przykładu dostarcza tu twórczość Władimira Nersesjanca, znanego z opracowania libertariańskiej teorii prawa. Zasadnicza teza tej koncepcji wskazuje na pewien rozdział między prawem i aktem legislacyjnym. W czasach radzieckich nikt nie mógł krytykować socjalistycznej legislacji, zarzucając jej niezgodność z prawem naturalnym. W związku z tym W. Nersesjanec, będący specjalistą z zakresu historii myśli politycznej, poświęcił swoje monografie temu samemu zagadnieniu (różnicy pomiędzy prawem a ustawą), nawiązując jednakże do klasycznych doktryn filozoficznych, począwszy od starożytnych Greków aż po filozofię Hegla. Można zatem twierdzić, że radziecka teoria państwa i prawa lat 80. XX w. była bardzo płodna, jednakże przeważająca część koncepcji nie ujrzała światła dziennego ze względów ideologicznych.

2.5. Rozpad Związku Radzieckiego doprowadził do prawdziwej eksplozji dysput w obszarze filozofii i teorii prawa. Punkt wyjścia stanowiła powszechna krytyka podejścia właściwego dla nauki radzieckiej, odwołującego się do założeń dogmatycznych tamtego okresu, określanego jako prymitywny i nierealistyczny. Niemniej, tradycje naukowe są bardzo mocno zakorzenione i nawet we współczesnych podręcznikach możemy odnaleźć anachroniczne definicje czerpiące z wzorców radzieckich. Niekoniecznie wiąże się to z określonym stanowiskiem autora w danej kwestii. Zdarza się bowiem, że dany naukowiec nie ma sprecyzowanych poglądów, lecz jest zbyt leniwy, aby zmodyfikować doktrynę sformułowaną 50 lat wcześniej.

Natomiast ci, którzy mieli wyraziste stanowisko i nie chcieli odrzucać *a limine* dorobku prawnoustawstwa poprzedniej epoki, zmuszeni byli dokonać w niej pewnych zmian. Doskonałym przykładem jest koncepcja Michaiła Bajtina²³, który pod koniec XX wieku uznawany był za czołowego przedstawiciela postradzieckiego normatywizmu. Zgadzał się on bowiem z charakterystyką prawa jako: 1) pochodzącego od państwa; 2) funkcjonującego dzięki egzekutywie; 3) stanowiącego zupełny system normatywny (zawierającego kompletny układ norm). W ujęciu tym norma prawna stanowi zarówno zasadniczy czynnik normatywny, jak i podstawowy element systemu prawa. Wszystkie te twierdzenia wpisują się w dotychczasowy, radziecki model. Jednakże w swojej koncepcji M. Bajtin uzupełnił tę charakterystykę w dwojaki sposób. Po pierwsze stwierdził, że istota prawa nie ma jedynie wymiaru klasowego, lecz ogólnoludzki, uniwersalny. Ten dualizm oznacza, że państwo stanowiąc normy wyraża nie tylko wolę klasy panującej, lecz także całego społeczeństwa. Druga teza zasadzała się na idei jedności prawa

²³ М.И. Байтин (M. Bajtin), *Сущность права: Современное нормативное правопонимание на грани двух веков (Istota prawa: współczesne normatywne rozumienie prawa na przełomie stuleci)*, Saratów 2001.

pozytywnego i naturalnego. Po tym bowiem, jak prawa człowieka zostały inkorporowane do konstytucji, stały się częścią prawa pozytywnego. Dlatego też obecnie, jak twierdzi M. Bajtin, prawo pozytywne i prawo naturalne to awers i rewers tej samej monety. Wprawdzie teza ta nie jest nowa *in genere*, ale jako taka jawiła się w kontekście postradzieckiej teorii prawa.

Kolejnego istotnego uzupełnienia tradycyjnej koncepcji dokonał Oleg Lejst²⁴, według którego nie tylko państwo legitymizuje prawo, lecz posiada ono swój własny autorytet z uwagi na znajomość prawa i przestrzeganie go przez ludzi. Prawo opiera się na ludzkim konformizmie, nawykach, poczuciu odpowiedzialności i wielu innych motywacjach, które mogą się znacząco różnić w poszczególnych porządkach prawnych. Natomiast autorytet prawa zależy od jego sprawiedliwości, skuteczności, stabilności i legitymizacji społecznej.

Marksizm stanowił zasadniczy komponent radzieckiej teorii prawa. Nie może zatem dziwić, że po rozpadzie Związku Radzieckiego stracił on swój status w Rosji. Wiele idei marksistowskich zachowało swoją wartość naukową, lecz tylko nieliczni byli zainteresowani ich dalszym rozwijaniem po 70 latach dominacji. Jedną z takich osób jest Władimir Syrych²⁵. W czasach ZSSR był jednym z największych znawców teorii marksowskiej, natomiast obecnie rozwija materialistyczną teorię prawa, która w przeciwieństwie do radzieckiej interpretacji K. Marksa jest wolna od elementów ideologicznych. Jej trzon stanowi analiza relacji ekonomicznych wyrażonych w prawie jako obiektywnej jego podstawy, materialne rozumienie prawa prywatnego i publicznego, równość jako zasadnicza zasada prawa, etc. Jednakże jakkolwiek pewna rekapitulacja dokonań radzieckiej nauki prawa jest pożądana i użyteczna poznawczo to – co do zasady – koncepcje tego okresu nie są obecnie popularne w środowisku naukowym.

Tyle tytułem losów koncepcji socjalistycznych po upadku Związku Radzieckiego. Kolejnym zagadnieniem jest rozwój nowych idei w państwach postkomunistycznych.

Na początku lat 90. XX w. dotychczasowe, szerokie ujęcie prawa uległo podziałowi na szereg niezależnych koncepcji i szkół prawa. Część byłych radzieckich teoretyków prawa zwróciła się ku odmiennym formacjom myślowym. Można tu wskazać trzy zasadnicze nurty: normatywny, prawnonaturalny oraz socjologiczny. Ich adherenci zainicjowali żywą debatę, która w pierwszej połowie lat 90. bardzo przypominała tę z okresu radzieckiego. Każdy próbował bowiem przedstawić wady konkurencyjnych koncepcji i w ten sposób wykazać zasadniczą słuszność własnej. Być może idea, że nauka potrzebuje jedynej poprawnej definicji prawa była reliktem myśli totalitarnej. Niektórzy nadal hołdują temu pogładowi, jednakże większość wyzwoliła się z oków takiego przekonania. W drugiej połowie lat 90. zdano sobie sprawę z tego, że nie ma potrzeby poszukiwania prawdy absolutnej w koncepcjach teoretyczno- i filozoficznoprawnych. Prawo stanowi bowiem bardzo złożony fenomen, a każda teoria posiada w tym zakresie zarówno mocne, jak i słabe strony, jako że, co do zasady, kładzie nacisk na wybrane aspekty skomplikowanej rzeczywistości prawnej.

Niemniej, idea unifikacji koncepcji pozytywistycznych i prawnonaturalnych pozostała żywa w rosyjskiej nauce prawa. Przykładowo, Władimir Szafirov²⁶ z Krasnojarska

²⁴ О.Э. Лейст (O. Lejst), *Сущность права. Проблемы теории и философии права (Istota prawa. Problemy teorii i filozofii prawa)*, Moskwa 2002.

²⁵ В.М. Сырых (W. Syrych), *Материалистическая теория права: избранное (Materialistyczna teoria prawa: wybrane zagadnienia)*, Moskwa 2011.

²⁶ В.М. Шафиров (W. Szafirov), *Обеспечение права: человекоцентристский подход (Bezpieczeństwo prawne: perspektywa antropocentryczna)*, Krasnojarsk 2005.

zapropował własną, syntetyczną teorię naturalno-pozytywnego prawa. W owym czasie zyskały również popularność integracyjne teorie prawa. Jednym z twórców w tym zakresie był Walerij Lazarew²⁷, który przyjął, że prawo funkcjonuje w trzech płaszczyznach: 1) idei i konceptów; 2) norm ustanowionych przez państwo; 3) działań i relacji, w których owe idee i normy są realizowane. Te trzy elementy współtworzą definicję prawa.

Zamysł przewyciężenia pewnych konceptualnych kolizji poszczególnych propozycji teoretycznoprawnych z pewnością jest godny uwagi, niemniej czyni teorię Lazarewa podatną na zarzut eklektyczności. Niektórzy badacze wywodzą, że bardziej użyteczne może być podejście, zgodnie z którym każdy z powyższych elementów będzie poddany odrębnej analizie, aniżeli próba kompilacji tego, co nie daje się połączyć w spójną całość. W pewnym sensie integracyjna definicja prawa jest więc wtórna względem radzieckich prób udzielenia jedynej poprawnej odpowiedzi na wszystkie pytania o naturę prawa. Wielu przedstawicieli rosyjskiej doktryny prawniczej podaje taką możliwość w wątpliwość, co generuje obecność w przestrzeni akademickiej szeregu odmiennych perspektyw badawczych.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych i wpływowych teorii prawa jest libertariańska koncepcja prawa W. Nersesjanca²⁸. Jej podstawowe założenia były rozwijane od lat 70. XX w., jednak dopiero w latach 90. autor miał okazję do wszechstronnego zaprezentowania swojej teorii. Koncepcja ta zasadza się na krytyce ujęcia pozytywistycznego. W. Nersesjanc odwołuje się łacińskich pojęć *lex* i *ius*, wskazując, że akt ustawodawczy (*lex*) może zostać uznany za prawo tylko wówczas gdy jest sprawiedliwy, tj. zgodny z *ius*. Prawo nie zamyka się zatem w pojęciu ustawy, czemu notabene odpowiada też leksyka języka rosyjskiego, w którym funkcjonują odpowiedniki tychże słów, tj. „prawo” (*ius*) oraz „zakon” (*lex*). Być może z tym faktem wiąże się to, że w społeczeństwie rosyjskim sprawiedliwość i moralność nie są kojarzone z aktami prawodawczymi.

Wspomniany podział zbliża autora do koncepcji prawnonaturalnych, jednakże jak sam podkreśla, te nie oferują precyzyjnego kryterium dystynkcji pomiędzy prawem a moralnością i religią, które nie są zjawiskami prawnymi. Tym samym, wymuszają ocenę prawa pozytywnego, które ma jurydyczną naturę, z uwzględnieniem kryteriów nieposiadających takiego charakteru. W swoich publikacjach W. Nersesjanc eliminuje tę słabość, wskazując jako kryterium owej dystynkcji równość w znaczeniu formalnym, na którą składają się trzy elementy: 1) równość w ścisłym sensie (prawo jest takie samo dla wszystkich); 2) wolność (podmioty prawa są wolne i w równym stopniu poddane normie prawnej); 3) sprawiedliwość (wyjątek od przywilejów). Zasadniczą tezą koncepcji W. Nersesjanca jest przeciwstawienie prawa z jednej strony tyranii, a z drugiej – moralności i innym systemom normatywnym.

Idee W. Nersesjanca są bardzo klarowne i osadzone w kontekście dobrze znanych, klasycznych doktryn filozoficznoprawnych, zaś jego prace wywarły znaczący wpływ na postkomunistyczną teorię prawa. Może więc nie był to pierwszy, ale z pewnością najbardziej słyszalny w tym środowisku głos w obronie sprawiedliwości i autonomicznej wartości prawa. Nawet po śmierci tego autora jego koncepcja stanowi istotny komponent współczesnego dyskursu teoretycznoprawnego. Instytut Państwa i Prawa Rosyjskiej Akademii Nauk organizuje coroczne konferencje poświęcone pamięci W. Nersesjanca. Ich stałymi

²⁷ В.В. Лазарев (W. Lazarew), *Избранные труды (Wybór prac)*, Moskwa 2010. Zob. też V. Lazarew, *Integrative perception of law*, „Kazan University Law Review” 2016/1, s. 19–32.

²⁸ В.С. Нерсесянц (W. Nersesjanc), *Философия права (Filozofia prawa)*, Moskwa 1997.

uczestnikami są Władimir Grafskij²⁹, Leonid Mamut³⁰, Walentyna Lapajewa³¹, Natalia Warlamowa³², Jurij Permjakow³³ i inni naukowcy interesujący się problematyką kulturowej (humanistycznej) wartości prawa.

3. Zwięzła charakterystyka współczesnych koncepcji prawa

Na przełomie XX i XXI wieku dominujące koncepcje prawa osiągnęły we współczesnej Rosji swoją dojrzałą formę. Przed omówieniem poszczególnych teorii przedstawię listę ich cech wspólnych:

- 1) Nowe podłoże filozoficzne. Radzieckie prawnoustwotwo ukształtowało się za żelazną kurtyną. Zasadnicze źródło wiedzy o ówczesnych zagranicznych stanowiskach filozoficznoprawnych czerpano z książek, takich jak *Burżuazyjna ideologia prawa: krytyka doktryn prawnych*³⁴. Niektóre z tych książek były bardzo pomocne, ponieważ pod płaszczykiem krytycyzmu ich autorzy (np. Władimir Tumanow) przedstawiali panoramiczny obraz zachodniej myśli prawniczej. Dla wielu naukowców było to jedyne okno na świat w tamtym czasie, przy czym można było dostrzec oczywiste braki przepływu informacji. Obecnie można znaleźć niemal każdą książkę w Internecie i – co ważniejsze – dojrzało nowe pokolenie filozofów prawa. Są biegli zarówno w języku angielskim, jak i innych językach, potrafią czytać oryginalne teksty i tłumaczyć je na język rosyjski. Część środowiska naukowego zaangażowana jest w tłumaczenie podstawowych tekstów filozoficznoprawnych. Przykładowo, Michaił Antonow przetłumaczył i opatrzył komentarzem pisma Hansa Kelsena, Eugena Ehrlicha, Georgesa Gurvitcha, Eugenio Bulygina, Roberta Alexy'ego, Wernera Krawietza. Dysponujemy również przekładami Herberta L.A. Harta dokonanyymi przez Siergieja Kasatkina, Lona Fullera opracowanymi przez Władysława Arhipowa czy Jürgena Habermasa, Arthura Kaufmanna oraz Ericha Fechnera autorstwa Siergieja Maksimowa. Nie tylko zresztą zagraniczne publikacje przyciągają uwagę badaczy. Część z nich zwraca się ku dorobkowi rosyjskiej myśli filozoficznej sprzed okresu ZSRR. Elena Timoszyna³⁵ np. dokonała złożonej analizy wszystkich pism L. Petrażyckiego³⁶.

²⁹ В.Г. Графский (W. Grafskij), *Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект (Zintegrowanie (zsyntetyzowane) prawnoustwotwo: aktualny i nadal niedokończony projekt)*, „Правоведение” („Prawoznawstwo”) 2000/3, s. 49–64.

³⁰ Л.С. Мамут (L. Mamut), *Государство в ценностном измерении (Państwo w perspektywie wartości)*, Moskwa 1998.

³¹ В.В. Лапаева (W. Lapajewa), *Типы правовопонимания: правовая теория и практика (Typy pojmowania prawa: teoria i praktyka)*, Moskwa 2012.

³² Н.В. Варламова (N. Warlamowa), *Российская теория права в поисках парадигмы (Rosyjska teoria prawa w poszukiwaniu paradygmatu)*, „Журнал российского права” („Przegląd Prawa Rosyjskiego”) 2009/12, s. 68–84.

³³ Ю.Е. Пермяков (J. Permjakow), *Философские основания юриспруденции (Filozoficzne podstawy prawnoustwotwa)*, Samara 2006.

³⁴ В.А. Туманов (W. Tumanow), *Буржуазная правовая идеология: К критике учений о праве (Burżuazyjna ideologia prawa: krytyka doktryn prawnych)*, Moskwa 1971.

³⁵ Е.В. Тимошина (E. Timoszyna), *Как возможна теория права? Эпистемологические основания теории права Л.И. Петражицкого (W jaki sposób możliwa jest teoria prawa? Epistemologiczne podstawy teorii prawa Leona Petrażyckiego)*, Moskwa 2013; E. Timoshina, *Max Lazerson's Psychological Theory of Law*, w: Pattaro, C. Roversi (red.), *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence, Volume 12, Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law World, Tome 2: Main Orientations and Topics*, Dordrecht 2016, s. 527–542; E. Timoshina, E. Fittipaldi, *Theory of Custom, Dogmatics of Custom, Policy of Custom: On the Threefold Approach of Polish-Russian Legal Realism*, „Ratio Juris” 2017/1, s. 105–122.

³⁶ Od tłumacza: Czytelnikowi z Polski warto przypomnieć, co wynika też z wstępnych ustaleń autorki, że w Rosji myśl L. Petrażyckiego uznawana jest za wchodzącą w spektrum dokonań tamtejszej filozofii i teorii prawa.

- W rezultacie wymienionych przedsięwzięć obecnie w obiegu znajduje się wiele publikacji poprzednio niedostępnych. Ta tendencja konstytuuje swego rodzaju nową kulturę czytania i w rezultacie również pisania prac naukowych w Rosji. W pewnym przybliżeniu można więc wskazać swego rodzaju granicę pomiędzy postkomunistyczną teorią prawa i współczesną rosyjską myślą filozoficznoprawną.
- 2) Wszystkie aktualnie dyskutowane koncepcje prawa akcentują jego społeczny charakter. Prawo przedstawiane jest jako rezultat interakcji podmiotów indywidualnych oraz zbiorowych. Stosunki prawne ukazywane są w wymiarze językowym (Andriej Poljakow), jako dialog (Ilja Czesznow), dobrowolna kooperacja (Władimir Czetwernin) czy też porządek prawny (A. Stowba³⁷).
  - 3) Wszystkie prezentowane teorie są zorientowane humanistycznie, tzn. osoba ludzka jest niejako w centrum każdej z nich. Zasadniczą wagę przywiązuje się do ludzkiej świadomości, jednostkowych potrzeb i możliwości, interesów, umysłu, etc.
  - 4) Wielką popularność zyskało ujęcie antropologiczne. Większość koncepcji akcentuje związek prawa z kulturą, tradycją i historycznym rozwojem społeczeństwa.
  - 5) Trzy zasadnicze elementy prawa są obecne w każdej liczącej się teorii, tj. świadomość prawna, stosunki i normy. Autorzy proponują jednak odmienne odpowiedzi, gdy chodzi o wagę poszczególnych elementów. Większość badaczy nie wskazuje norm prawnych jako najistotniejszych, chociaż nie podważa też ich wartości.
  - 6) Prawo ma konsensualną strukturę. W większości współczesnych koncepcji prawo stanowi płaszczyznę komunikacji, w której udział jest dobrowolny. Po 70 latach supremacji haseł, takich jak: „wola dominującej klasy”, „przymus państwowy”, „zorganizowana przemoc” czy „władztwo państwowe” nowe definicje brzmią uspokajająco, nieagresywnie, unika się w nich akcentowania konfliktów społecznych.

4. Osobowości

4.1. Władimir Czetwernin³⁸, kontynuator myśli W. Nersesjanca, rozwija swoją teorię odwołującą się do zasady „kultury społecznej” (*social culture*). Określa tę koncepcję mianem instytucjonalnej teorii prawniczo-libertariańskiej. Jego metodologia podpada pod paradygmat socjologiczno-antropologiczny. Pojęcie prawa ma w tej perspektywie istotnie odmienne asocjacje znaczeniowe w zależności od kultury i języka danej społeczności. Z tego powodu nie jest możliwe skonstruowanie uniwersalnej koncepcji prawa.

W. Czetwernin wyróżnia dwa typy spośród wszystkich kultur i instytucji (co odnosi się odpowiednio do ich praw, norm prawnych, państw czy całych cywilizacji), a mianowicie: „prawne” (*jural*) i „władcze” (*potestarian*).

Pierwszy typ opiera się na założeniu, że każdej istocie ludzkiej przysługuje wyłączne prawo samostanowienia, tj. osobista autonomia. Presupozycja ta implikuje zakaz

³⁷ O. B. Stovba (O. Stovba), *Право і час: монографія (Prawo i czas: monografia)*, Charków 2016; O. Stovba, *Is Phenomenology of Law Still Alive?*, „Проблеми філософії права” („Problemy Filozofii Prawa”) 2010–2011/VIII-IX, s. 487–490; O. Stovba, *The Temporal Ontology of Law: The New Grounding of Legal Normativity*, „Law of Ukraine” 2013/4, s. 237–243.

³⁸ В. А. Четвернин (W. Czetwernin), *Понятия права и государства. Введение в курс теории права и государства (Koncepcje państwa i prawa. Wprowadzenie do teorii państwa i prawa)*, Moskwa 1997; V. A. Tchetvernin, *Problems of Rule of Law in Post-Totalitarian Russia*, w: H. Isham, N. Shklyar (red.), *Russia's Fate Through Russian Eyes: Voices of the New Generation*, Nowy Jork 2000.

wzajemnej przemocy. Libertariańska teoria praw człowieka również wpisuje się w ten paradygmat (prawa podstawowe mają charakter indywidualny i chronią tylko w zakresie samostanowienia jednostki). Pojęcie umowy ma podstawowe znaczenie w tym typie kultury, ponieważ ludzie nie są zobowiązani do przestrzegania czyjejkolwiek woli bez dobrowolnego zobowiązania. W prawnym typie społeczeństwa adekwatne są następujące definicje prawa: „prawo stanowi instytucję, która zapewnia nieskrępowaną interakcję społeczną”, „prawo to system formalnych i nieformalnych norm opartych na zakazie wzajemnej przemocy i agresji”.

Z kolei władczy (łac. *potestas*) typ kultury to taki, w którym jedne jednostki należą bądź do innych osób, bądź do instytucji (włączając w to państwo). Takie społeczeństwa są przekonane o tym, że ludzie należą do pewnej całości, większej aniżeli oni sami. Uznaje się więc istnienie pewnego absolutu, takiego jak bóg, naród, społeczeństwo, państwo czy ojczyzna. Prawo stanowi środek przemocy uzasadniony tymże absolutem.

Wskazana typologia kultur społecznych pozwala autorowi odróżnić typy cywilizacji określanych przez zasady prawne (np. starożytne greko-romańskie, kapitalistyczne) od tych, które są kształtowane przez zasady „władcze”, jak ustroje despotyczne czy komunistyczne. Ponadto umożliwia zidentyfikowanie mieszanych typów cywilizacji, w których ścierają się zarówno elementy prawne, jak i władcze (np. zachodnie i wschodnie formy feudalizmu oraz kapitalizmu). Takie mieszane typy kultur w mniejszym lub większym stopniu zbliżają się jednak do jednego ze wskazanych wyżej paradygmatycznych kodów kulturowych. Zapobiega to rewolucyjnym zmianom w poszczególnych społeczeństwach, które mogą nastąpić wcześniej lub później, jednak tylko w sytuacji upadku cywilizacji. Wówczas może powstać nowa forma cywilizacyjna, która należy do odmiennego, przeciwstawnego typu kulturowego. Wobec tego, skoro społeczeństwo rosyjskie zostało historycznie ufundowane na wzorcu władczym, to żadna zmiana dokonująca się wewnątrz tego paradygmatu społeczno-kulturowego nie może prowadzić do przekształcenia go w prawny typ cywilizacji właściwy państwom zachodnim.

4.2. Ilja Czesznow³⁹ sformułował dialogiczną koncepcję prawa. Uważa on, że prawo ma postać dialogu – komunikacji (interakcji) osób, które akceptują swoje poglądy. Wynika stąd, że strony są świadome swoich oczekiwań (wzajemnych, indywidualnych praw i obowiązków), które składają się na porządek prawny. Autor zastrzega jednak, że nie każdy dialog można utożsamiać z prawem, lecz tylko taki, który zapewnia normalne funkcjonowanie społeczeństwa. Dialog nie zawsze oznacza sytuację bezsporną, jednakże układ oferujący postrzeganie „drugiego” jako równego sobie oponenta potencjalnie implikuje możliwość rozwiązywania konfliktów.

Prawo jest stanowione przez elitę legitymizowaną przez lud. Legitymizacja prawa stanowi pochodną siły jego autorytetu i podporządkowania jego regulacjom. Z tego powodu prawo powinno spełniać ludzkie oczekiwania i minimalne kryteria funkcjonalności. By zrozumieć, czym jest prawo nie wystarczy studiować pojęć dogmatycznych i odpowiadających im przepisów aktów prawodawczych. Należy się ponadto skupić na człowieku, który projektuje normy i instytucje prawne, a następnie wprowadza je w życie. W antropologicznych kategoriach pojęciowych można powiedzieć, że człowiek jest w centrum systemu prawnego, jest zarazem jego twórcą i głównym aktorem

³⁹ И.Л. Честнов (I. Czesznow), *Право как диалог: к формированию новой онтологии правовой реальности (Prawo jako dialog: w stronę nowej ontologii rzeczywistości prawnej)*, Sankt Petersburg 2000.

(podmiotem). Jako podmiot prawa człowiek posiada wiele tożsamości prawnych, które zależą od kontekstu historycznego i kulturowego.

4.3. Andriej Poljakow⁴⁰ postrzega prawo jako system komunikacji międzyludzkiej. Teksty prawne stanowią refleks stosunków zachodzących w obrębie tego systemu, co odróżnia prawo od pozostałych fenomenów kulturowych. Komunikacja poprzez prawo ma wymiar instytucjonalny, oparta jest na ludzkich prawach i obowiązkach. Przy tym ów aspekt „instytucjonalny” oznacza: 1) wyrażony w tekstach prawnych; 2) normatywny; 3) legitymizowany. Założenia koncepcji prawa jako systemu komunikacji obejmują: równość, wolność, odpowiedzialność, sprawiedliwość, porządek oraz stabilność. A. Poljakow opowiada się, nawiązując do dystynkcji pomiędzy prawem naturalnym i pozytywnym, za pozytywistycznym ujęciem prawa, jako że funkcjonuje ono przez teksty prawne. Jednakże jako wyraz komunikacji międzyludzkiej prawo zakłada wewnętrzne wartości, które korespondują też z naturą stosunków prawnych.

Norma prawna nie jest tym samym, co reguła ustanowiona w tekście prawnym. Norma nie wyczerpuje się ani w informacji wynikającej z tegoż tekstu, ani w czysto normatywnej konstrukcji. Funkcjonuje jako fakt społeczny, jako norma postępowania. A. Poljakow twierdzi, że reguła wynikająca z aktu normatywnego staje się normą prawną tylko wówczas, gdy konstytuuje prawo, tj. stosunki między podmiotami prawa, w ramach których każdy określa swoje działania (zachowanie) w zgodzie z obowiązującymi prawami i obowiązkami.

Jednostka powinna przestrzegać prawa jako zinstytucjonalizowanego systemu należytego postępowania. W związku z legitymizacją tekstów prawnych ludzie rozpoznają konieczność odpowiedniego zachowania jako swój obowiązek w stosunku do siebie i innych uczestników obrotu prawnego. Zrozumienie tego obowiązku jest koniecznym elementem komunikacji poprzez prawo. A. Poljakow uznaje za podmioty prawa tylko istoty zdolne do komunikacji w tej formie. Uzasadnia to w następujący sposób. Prawodawca może ustanowić „prawa” zwierząt, jak np. ich prawo do własności albo „prawo” do traktowania w zgodzie z dobrym obyczajem. Jednakże nie pojawia się tu nowy podmiot praw, skoro zwierzęta nie są „aktorami” prawa, tj. stronami komunikacji prawnej. Zwierzęta nie są wyposażone w intelekt pozwalający im na zrozumienie logicznego sensu norm i przedstawienia go „drugiemu”. Nie są zdolne do odczytania tekstu prawnego, egzekwowania swoich uprawnień i w konsekwencji nie mogą też dostosować swoich zachowań do wymogów i możliwości stwarzanych przez komunikację przez prawo. W najlepszym razie można więc traktować zwierzęta jako przedmioty regulacji prawnej, w stosunku do których przysługują określone uprawnienia i obowiązki niektórym podmiotom prawa (zdolnym do takiej komunikacji).

Bycie członkiem wspólnoty komunikacyjnej w społeczeństwie oznacza posiadanie wolności i autonomii. Dialog wymaga postrzegania możliwości (postaw) innych w kategoriach uzasadniania i wolnego wyboru. Komunikacja jest możliwa, jeżeli znaczenia i reguły interpretacji używane przez strony są tożsame. Wolność i równość jako podstawy komunikacji prawnej nie są prawami człowieka w ścisłym sensie, niemniej jednak,

⁴⁰ A.В. Поляков (A. Poljakow), *Коммуникативное правопонимание. Избранные труды (Komunikacyjne ujęcie prawa. Wybrane prace)*, Sankt Petersburg 2014; A.V. Polyakov, *On The Concept of Legal Communication*, w: A. Aarnio et al. (red.), *Positivität, Normativität und Institutionalität des Rechts. Festschrift für Werner Krawietz zum 80. Geburtstag*, Berlin 2013; A.V. Polyakov, M.V. Antonov, I.L. Chestnov, *Communicative Approach and Legal Theory, „Rechtstheorie”* 2014/1, s. 1-18.

można z tych założeń wywodzić prawo do swobodnego przemieszczania się, do imienia, do uczestniczenia w sprawach publicznych, do poszanowania godności itd. W odniesieniu do tych kwestii równość i wolność przekształcają się w implicytywne warunki stosunków prawnych, służące wyrażanym wprost przez prawo, a wymienionym wyżej celom i zasadom.

4.4. Aleksiej Owczinnikow⁴¹ rozwija natomiast hermeneutyczną teorię prawa, która zasadza się na eksplikacji socjo-kulturowych zależności rzeczywistości prawnej. Autor zwraca uwagę na wzajemne powiązania pomiędzy prawem i jego wykładnią, która jest determinowana przez subiektywne doświadczenia i sposób myślenia interpretatora. Przestrzeń prawna nie tylko jest przedstawiana, ale wręcz kreowana przez osobę dokonującą interpretacji. Normy prawne mogą zmieniać swoją treść w kontekście odmiennych sytuacji czy tradycji prawnych. W tym też sensie historia dyskursu prawnego określa granice interpretacji prawniczej.

Prawo stanowi w tym ujęciu wytwór kultury narodowej oraz języka. To bowiem język tworzy naszą świadomość. Dlatego też prawo nie może być traktowane wyłącznie „jako język i zwyczaj” (jak sugeruje historyczna szkoła prawa), ale jest też formowane za pomocą języka i zwyczajów. Z tego powodu prawodawca jest zobowiązany uwzględniać tradycję prawną, by uniknąć rozdzwienku pomiędzy „prawem w książkach” a „prawem w działaniu”. Hermeneutyka prawnicza w pracach tego autora zbliża się do socjologicznych i historycznych ujęć prawa, jak też do perspektywy cywilizacyjnej z jej ideą wyjątkowości kulturowej narodowych historii i tradycji prawnych.

Teorię tę można zwłaszcza porównać do antropologicznej koncepcji W. Pawłowa⁴² z Mińska, co przypomina starą dyskusję pomiędzy westernizmem a sławofilizmem. Co warto odnotowania, obaj autorzy (Owczinnikow i Pawłow) posiadają gruntowną wiedzę z zakresu klasycznych i współczesnych koncepcji filozoficznych, posługują się skomplikowaną terminologią i wychodzą naprzeciw współczesnym filozofom. Zarazem obaj są bardzo zachowawczy w tym sensie, że wykazują unikalny charakter rosyjskiej tradycji historycznej, dochodząc do wniosku, że zachodnie doświadczenia polityczne i prawne są niekompatybilne z tą tradycją i w związku z tym tu bezużyteczne. Jak zauważono, również W. Czetwernin twierdzi, że niemożliwa jest zmiana kodu kulturowego Rosji z władczego na prawny i tym samym jej transformacja w europejską demokrację. Jednakże jako westernista uzasadnia ten wniosek sięgając po przeciwne względem powyższych argumenty. Dyskusja w tym zakresie toczy się od przeszło 200 lat i nadal zachowuje swoją aktualność.

5. Wnioski

Historyczna droga Rosji niezmiennie pozostaje w związku z powyższym, aktualnym tematem dysput. Między rosyjskimi filozofami prawa są zarówno tacy, którzy przedstawiają prawo jako uniwersalne zjawisko, jak i tacy, którzy przeciwstawiają się definiowaniu

⁴¹ А.И. Овчинников (A. Owczinnikow), *Правовое мышление в герменевтической парадигме (Myślenie prawnicze w paradygmacie hermeneutycznym)*, Rostów nad Donem 2002; P.P. Baranov, A.I. Ovchinnikov, *Main Ideas of the Legal Hermeneutics*, „The Social Sciences” 2016/13, s. 3357–3360; P.P. Baranov, A.I. Ovchinnikov, *Spiritual Sense of the Legal Hermeneutics*, „The Social Sciences” 2016/13, s. 3366–3369.

⁴² В.И. Павлов (W. Pawłow), *От классического и неклассического юридического дискурса. Очерки общей теории и философии права (Od klasycznego do nieklasycznego dyskursu prawniczego. Zarys ogólnej teorii i filozofii prawa)*, Mińsk 2011.

prawa w oderwaniu od rosyjskiej tradycji i kultury, a zwłaszcza z pominięciem zależności od państwa i władzy jako jego podstawowego atrybutu.

Oczywiście także wiele innych zagadnień pojawia się w bieżącym dyskursie filozoficznoprawnym toczonym w Rosji (metody prawnicze, prawotwórstwo, źródła prawa, komparatystyka prawnicza, przyszłość nauk prawnych, etc.). Wszystkie one dają pewien ogląd współczesnej rosyjskiej filozofii prawa.

Tłumaczenie z języka angielskiego: Tomasz Grzybowski

The Philosophy of Law in Modern Russia

Abstract: Modern Russian philosophy of law is under the great influence of Soviet theory of state and law. The article shows its development from the beginning of the XX century, dividing this period into 6 main stages according to the historical, political and scientific changes in the country. Most attention is paid to the modern trends and personalities.

Keywords: Russia, Russian philosophy of law, Russian theory of law, theory of state and law, Russian law, Russian jurisprudence